

İran Coğrafyasında Yaşayan Türkmenlerin Giyim-Kuşam Kültürü*

The Dress Culture of Turkmen People Living in the Geography of Iran

Abdolvahid SOOFİZÂDEH**

Öz

İran'daki Türkmenler günümüzde Hazar Denizi'nin güneydoğunda, Türkmenistan'ın sınır bölgelerine yakın yerlerde meskûndurlar. Merv, Harezmi ve Ceyhun Nehri yakınlarına kadar uzanan coğrafyada Selçuklu Devleti döneminden itibaren yoğun bir nüfus halinde yaşayan Türkmenler, daha sonra Safevi ve Kaçar devletleri zamanında da bu bölgede yaşamaya devam ettiler. Zaman içinde İran coğrafyasında kurulan devletler bu konargöçer Türkmenler hakkında çeşitli politikalar uyguladılar da belirsiz sınırları korumak ve farklı ırk ve devletlere karşı savunma politikası uygulamak için Türkmenleri bu bölgelere yerleştirdiler. Coğrafi açıdan özellikle bozkır hayat tarzına rahatça adapte olan Türkmenler zaman içinde sınır bölgelerini bağlı oldukları devletlerin lehine savundular. Bu süreçten sonra Türkmenlerin bir kısmı yerleşik hayata geçmiş bir kısmı ise konargöçer hayat tarzını yaşamaya devam etmişlerdir. Günümüzde Türkiye'de konargöçer hayat tarzını yaşamaya devam edenler "Yörük" olarak tanımlanırken İran coğrafyasındaki göçebe hayat tarzını yaşayanlar "Çavdur" (veya Çarva) olarak tanımlanmaktadır. Diğer yandan İran'da yerleşik hayat tarzında olanlara da "Çamur" denilmektedir. Tarihsel süreçte İran Türkmenleri söz konusu bölgede yaşayarak gelenek ve göreneklerine devam ettirmişlerdir. Bir toplumda gelenek görenekler, örf ve adetler toplumun kültürünü yansıtmaktadır. Dolayısıyla biz bu çalışmamızda İran coğrafyasında yaşayan Türkmenlerin kadın ve erkek olmak üzere giyim tarzlarını ele aldık.

Anahtar Kelimeler: Türkmen, Giyim, Kültür, gelenek ve görenekler

---

* Bu makale "Cumhuriyetin 100. Yıl Dönümünde Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu"nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Vahid.soofizadeh@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8973-3144>

Abstract

Turkmens are currently settled in areas near the southeast of the Caspian Sea, close to the Turkmenistan border. Turkmens, who have been residing in the geographical region extending to Merv, Khwarazm, and the vicinity of the Jeyhun (Amu Darya) River since the Seljuk period, continued to live in this area during the subsequent periods of the Safavid and Qajar states. Over time, the states established in the Iranian geography implemented various policies towards these sedentary-nomadic Turkmen people. Despite applying different policies, the common objective was to maintain an uncertain border and establish a defensive strategy against various ethnic groups and states. This led to the settlement of Turkmen communities in these regions. Geographically, the Turkmen people, known for their proficiency in nomadic lifestyles, have consistently defended the border regions in favor of the states to which they were affiliated. After this period, some of the Turkmens transitioned to a settled lifestyle, while others continued to maintain a nomadic way of life. Just as in Türkiye, those who continue to lead a settled-nomadic lifestyle are called Yörük, in the Iranian geography, those living a nomadic lifestyle are referred to as "Çavdur" (or Çarva), while those adopting a settled way of life are called "Çamur." Throughout the time, the Turkmens, residing in the region, have preserved and continued their traditions and customs. In a society, customs and traditions reflect the culture of the community. Therefore, in this study, we focused on the clothing styles of Turkmen individuals, both men and women, residing in the geographical region of Iran.

Keywords: Turkmen, Clothes, Culture, Customs and Traditions

Giriş

Türkmenler yaşadıkları coğrafya itibariyle, farklı dönemlerde birkaç devlet kurmuşlardır. Devletlerin oluşumu sırasında birçok boy, aşiret ve guruplar göç halinde farklı bölgelerde yayılım göstermiştir. Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecinde Türkmenler açısından oldukça aktif bir saha olan Hazar Denizi'nin doğu bölgesi, günümüzde Türkmenistan sınırları içerisinde yer almakta olup, bu bölgenin çevresindeki alanlar genel itibariyle İran coğrafyasının sınırları dâhilinde bulunmaktadır. Bu bölgelerden özellikle Azerbaycan olmak üzere Kafkasya, Anadolu, Irak, Afganistan ve Suriye gibi

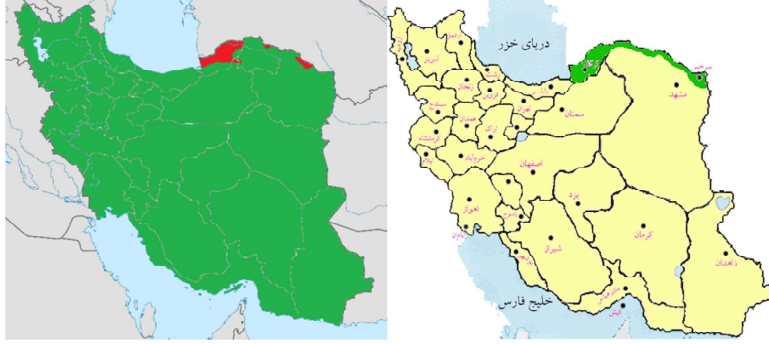
geniş coğrafyalara önemli ölçüde göçler gerçekleşmiştir. Anadolu'da Selçukluların vârisleri sayılan Osmanlılar, İran coğrafyasında ise Moğollardan sonra Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri Türkmen gelenek ve göreneklerini farklı bölgelerde sürdürdüler. Bu durum Türkmen kültürünün farklı bölgelerde yaygınlaşmasına neden oldu. İran'da Türkmenlerin yoğun bir şekilde iskân edildikleri yerlerden biri de Hazar Denizi'nin güneydoğusunda İran sınırları içerisinde yer alan Türkmensahra bölgesidir. Türkmenlerin tarih boyunca geniş ve farklı coğrafyalara yayılmış olmaları, onların kültürlerini incelemek ve araştırmak hususundaki temel zorluğu teşkil etmektedir.

Günümüzde çoğunlukla İran coğrafyasının Kuzeydoğu bölgelerinde yaşamakta olan Türkmenler Hazar Denizi'nin güneydoğusunda, Türkmenistan sınır bölgelerine yakın yerlerde yaşamaktadırlar. X. yüzyılın sonları ve XI. yüzyılın başlarında Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecinde konargöçer hayat tarzını yaşayan Türkmenler ilk olarak İran coğrafyasına, eski Horasan bölgeleri dediğimiz yerlere akın akın göç etmeye başladılar. İlk başta yurt arayışı amacıyla Gaznelilerle mücadele ettiler ve yavaş yavaş Horasan ve Hazar Denizi'nin güneydoğu bölgelerinde yerleştiler ve batı Asya medeniyetinin merkezinde devlet kurmayı başardılar.¹ Merv, Harezm ve Ceyhun Nehri yakınlarına kadar uzanan coğrafyada Selçuklu Devleti döneminden itibaren yoğun bir nüfus halinde yaşayan Türkmenler, daha sonra Safevi ve Kaçar devletleri zamanında da bu bölgede yaşamaya devam ettiler. Farklı dönemlerde bu devletler konargöçer Türkmenler hakkında çeşitli politikalar uyguladılar da belirsiz sınırı korumak ve farklı ırk ve devletlere karşı savunma politikası uygulamak için Türkmenleri bu bölgelere yerleştirdiler. Ağırılık olarak Esterâbad ve Cürcân bölgelerinde yaşayan bu Türkmenler uzun bir süre bölgeye hâkim oldular. Coğrafi açıdan hayat tarzlarına uygun olan bu bölgede,² özellikle bozkır hayat tarzına rahatça adapte olan Türkmenler, yeri geldi ülkeyi savunmayı vazife bildiler, yeri geldi Ruslarla mücadele ettiler ve yeri geldi o bölgelerden geçen kervanları yağmaladılar. Bu süreçten sonra Türkmenlerin bir kısmı yerleşik hayata

¹ Ann Lambton, *Seyri Der Tarih-i İran Bad Az İslam*, Çev: Yakup Ajand, Emir Kebir Yayınevi, Tahran 1372, s. 10.

² Bir taraftan Hazar Denizi bir taraftan Karakum bozkır ve çöl yaşam tarzı anlamında.

geçmiş bir kısmı ise konargöçer hayat tarzını devam ettirmiştir. Günümüzde Türkiye’de konargöçer hayat tarzını yaşamaya devam edenler “Yörük” olarak tanımlanırken İran coğrafyasındaki göçebe hayat tarzını yaşayanlar “Çavdur” (veya Çarva) olarak tanımlanmaktadır. Diğer yandan İran’da yerleşik hayat tarzında olanlara da “Çamur” denilmektedir. Bu tanımlama şehircilik ve şehirleşme anlayışı daha önce yerleşik hayatı seçmeyen Türkmenler arasında da oluşmaya başladığını göstermektedir. Faruk Sümer’in de belirttiği gibi: “Sir-Derya boyları ve kuzeyindeki bozkırlarda yaşayan Oğuz Türkmenlerinin ancak bir bölümü şehirlerde oturuyordu. Bu yerleşik Oğuzlar savaş ile meşgul olmayıp, kendilerini şehir hayatının gerektirdiği işlere vermişlerdi. Ancak Selçuklu Devleti’ni yerleşik Oğuzlar değil, konargöçer Türkmenler kurmuşlardır. Fakat konargöçer Oğuzlar da 1071 yılındaki Malazgirt zaferi ile Anadolu’yu ele geçirip bu ülkede yerleşik yaşayışa geçmeye başladılar”.³

XIII. yüzyılın sonlarında yerleşik hayat tarzına geçen Türkmenlerin bir kısmı Moğol istilâsının önünden çekilmek zorunda kalmışlardır. Selçuklu Devleti, bir daha kurtulamayacak bir şekilde Moğol hâkimiyeti altına girince, Oğuzların deyimi ile yerleşik Türk halkı kendisini mukadderata teslim ettiği halde, konargöçer Türkler (Türkmenler) Moğollara karşı mücadelede bulunmaktan geri durmamışlardır.⁴

Harezmsâhlar ve daha sonra Moğolların akın akın İran coğrafyasına gelmeleri ile birlikte Türkmenlerin bir kısmı Anadolu topraklarına göç ettiler.

³ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarih- Boy- Teşkilat- Destanları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1972, s. V.

⁴ Sümer, *a.g.e.*, s. V.

1335 yılından sonra bir kısım konargöçer Türkmen aşireti Suriye, Anadolu ve özellikle Diyarbakır civarında yerleştiler. İran coğrafyasında kurulan ve bu coğrafyaya hâkim olan, kurucuları ve yöneticileri de Türkmen olan Safevi Devleti, Şah Abbas döneminde konargöçer Türkmenler konusunda farklı bir politika uygulanmıştır. Şah Abbas, devletin güvenliği ve merkezi otoritenin devam etmesi için buldukları yerlerde nüfus yoğunluğu oluşturan ve bir güç haline gelen Türkmen aşiretlerini İran'ın çeşitli bölgelerine dağıtmıştır. Bu düşünceyle savaşçı ve güçlü Afşar ve Kaçar oymaklarını, birtakım parçalara bölerek çeşitli sınır bölgelerine yerleştirmiştir. Aras Nehri'nin etrafında yerleşen bu Türkmenler, İran sınırını Özbeklere karşı muhafaza etmek amacıyla Esterabad (Gürgen) civarına iskân ettirilmiştir. Örneğin 1599 yılında Mübarekabad Kalesi tamir edilmiş ve bu kale ile çevre ve yörelerine Karabağ'dan getirilen Türkmen Kaçarlar yerleştirilmiştir. Kaçarlar daha sonraki dönemlerde İran tarihinde söz sahibi olacak olan bir başka Türkmen hanedanıdır.⁵ Şah Abbas'ın Türkmenleri sınır bölgelerine yerleştirilmesinin bir nedeni de bu konargöçer Türkmenlerin askeri alandaki güçleri olmuştur. Safevi Devleti'nin çöküşü ile beraber artık hemen hemen her siyasi olayda Türkmen (Kaçar) Hanedanı'nın ismini duymaktayız. Türkmen aşiretleri bu bölgeye hâkim olarak yavaş yavaş kendi aralarında hayvanlarına otlak yerler bulma konusunda sıkıntılar yaşadılar ve birbirleriyle mücadeleye girdiler. Bunun sonucunda aşiretin bir kısmı Gürgan Nehri'nin yukarı tarafına yerleşirken, diğer kısmı da aynı nehrin aşağı bölgelerine yerleştiler. Yerleşim yeri farklılığını belirten bir tanımlama ile aşiretler birbirlerini "Yukarı Başlar" ve "Aşağı Başlar" diye isimlendirmişlerdir.⁶ Araştırmamıza konu olan Türkmenler işte bu bölgede hayatlarına devam eden Türkmenlerdir.

Burada şu soru ortaya çıkıyor; günümüz Türkmenistan Türkmenleri ve İran coğrafyasında yaşayan Türkmensahra Türkmenleri ne zaman birbirinden ayrıldılar? Biraz geriye gittiğimizde Türkmensahra Türkmenlerinin tarihini Türkmenistan Türkmenlerinden farklı görmenin yanlış olduğunu anlayabiliyoruz. Zira bugün de geçerliliğini koruyan ve Etrek Nehri boyunca

⁵ Cihad Aydoğmuşoğlu, "Şah Abbas (1587-1629) Devrinde İran'da Sosyal ve Kültürel Hayat", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. XI/2, İzmir 2011, s. 262.

⁶ Ali Aşgar Şemim, *İran Der Devre-i Saltanat-ı Kacar*, Tahran 1375, s. 23.

uzanan İran-Türkmenistan sınırı çizilmeden önce, Türkmenlerin tarihi bir bütünlük arz etmekteydi.⁷ Türkmenler; Rus ve Kaçar devletleri arasındaki rekabetten ötürü zor bir dönemden geçmekteydiler. Bunun nedeni; Rusların XVIII. asrın başlarından itibaren Rus Çarı Büyük Petro'nun "sıcak denizlere inme politikası" idi⁸. Rusların bu düşünce ile İran topraklarında yayılmacı bir politika izlemesi Türkmenlerle sürekli mücadeleye girmelerine yol açtı. Öte yandan yaklaşık 37 sene hüküm süren Feth Ali Şah döneminden başlayan ve özellikle bu dönemde 1813'te yapılan Gülistan Antlaşması ve 1828'de yapılan Türkmençay Antlaşması ile birlikte Azerbaycan da dâhil olmak üzere Kafkasya'nın çeşitli yerleri Kaçar Devleti'nin elinden çıktı ve tamamen Rusların eline geçti.

Türkmenler ve Kaçar Devletleri arasındaki anlaşmazlıklardan ziyadesiyle faydalanan Ruslar ilk olarak Kaçar Devleti topraklarında yer alan Türkmensahra Bölgesi'nin kendi sınırlarını tehdit eden güvensiz bir bölge olduğunu öne sürerek bu bölgeye asker sevk etmeye çalışmıştır. İran Türkmenlerinin yaşadığı bölgeler teker teker Rusların eline geçmiştir. Türkmenler her ne kadar Ruslara karşı koymaya çalıştılar ise de Kaçar Devleti'nden herhangi bir destek gelmediği için Ruslara boyun eğmek zorunda kalmışlardır.⁹

Rusların Kaçar Devleti'nin içlerine doğru yaptığı bu hareket sonucunda zaten belirsiz olan İran-Rus sınırı daha da belirsiz hale geldi. İki devlet arasında olan sınır probleminin sıkıntılarını Türkmenler çekmekteydiler. Çünkü hem Ruslar hem de Kaçar Devleti bu halktan vergi almak istiyorlardı. 1854 yılında Harezm Hanlığı Merv'e yürüdü ve Serahs Türkmenlerini işbirliği yapmaya davet etti. Ancak Türkmenler Özbeklerle işbirliği yapmayı kabul etmediler. Çünkü onlar Kaçar Devleti'nin uygulayacağı

⁷ Bu konuda bakınız; yayınlanmış olan makale: Mehmet Kara, "Hazar Ötesi Türkmenleri ve Türkmenistan" *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 14, Ankara, Güz 2002, s. 235-252.

⁸ Rusların sıcak denizlere inme politikası hakkında bakını; Erdoğan Keleş, "Rusya'nın Sıcak Denize İnme Politikası (Alman Deniz Yüzbaşısı Stenzel'e Göre), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, S. 46, Ankara 2009, s. 89-142.

⁹ Abdolvahid Soofizadeh, "İran Meşrutiyet Döneminde İran Türkmenleri'nin Genel Durumu" *Taribte ve Günümüzde Ortadoğu'da Türkmenler (Irak-İran-Suriye)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Uluslararası Sempozyum, Bilecik 2016, s. 712.

şiddetten korkuyorlardı. Kaçar Devleti'nin Türkmenler üzerine uyguladığı yanlış politika, Türkmenlerin Kaçar Devleti'ne güvensiz bir ortam yaratmasına yol açtı. Bu durum batılı seyyahların hatıralarında dahi zikredilen bir husus olmuştur. Vambery¹⁰, eserinde Türkmenlerin bir kısmının sakin ve güvenilir insanlar olduğundan ve tüccarların bu kimselere mallarını emanet edecek kadar itimat ettiklerinden bahsederken, birtakım seyyahlar da eserlerinde Türkmenlerin yağmacı ve isyankâr bir topluluk olduklarından söz etmektedirler. İran'da Türkmenlerin desteğiyle başa gelen ve kendileri de bir Türkmen aşireti olan Kaçarlar, uyguladıkları yanlış politika ve yönetimlerle Türkmensahra Türkmenlerinin zarar görmelerine neden olmuşlardır. Farklı kaynaklarda Türkmenler ile Kaçar Devleti'nin arasının bozulma sebeplerinden birisinin Horasan ve Esterabad gibi bölgelerin valilerinin yanlış tutumlarının olduğu zikredilmektedir. Söz konusu valiler, Türkmenlerin isyana kalkıştığı bahanesi ile mütemadiyen devletten maddi destek ve yardım taleplerinde bulunmuşlar ve daha sonra bu paraları başka amaçlar doğrultusunda kullanmışlardır. Söz konusu Türkmen ayaklanmalarının bir kısmı asılsız iddia ve ithamlar sebebiyle olurken bir kısmı da valilerin Türkmenleri kışkırtmasının yol açtığı infialler nedeniyle gerçekleşmekteydi. 1903'de yaşanan bir hadise bu tarz haksız uygulamalara örnek teşkil etmektedir. Bu tarihte Esterabad Valisi Türkmenleri cezalandırmak maksadıyla yüklü miktarda vergi istemiştir. Ancak Türkmenler bu parayı ödeyemeyeceklerini söyleyerek ısrarcı olunması durumunda Rus topraklarına göç etmek zorunda kalacaklarını belirtmişlerdir. Kaynakların belirttiğine göre Türkmenlerin İran makamlarına cevabı şu şekilde olmuştur: “Bizim bu miktarda paramız yok... Eğer vali bu isteğinde ısrar ederse bizim orduya saldırmaktan başka çaremiz kalmayacak. Ya yeneriz kurtuluruz ya da yenilir ve buradan göçer gideriz.”¹¹ Bu olaydan anlaşılacağı üzere bizzat devlet kendi tebaası olan Türkmenleri zor durumda bırakmıştır.

---

¹⁰ Arminius Vambery, *Seyahete Dervîşi Droğîn der Hanat-ı Asîyayi Miyane*, Çev: Feth Ali Hâce Nuriyan, İntişarat-ı İlmi Ferhengi, Tahran 1370, s.

¹¹ Bibi Rabia Lugaşiva, *Türkmenhaye İran*, Çev: Sirus İzadi, Hüseyin Tahvili, Tahran 1359, s. 124.

Diğer yandan Ruslar da güvensiz bir ortam yaratmaya gayret etmişlerdir. Zira Esterabad bölgesinde doğacak bir güvenlik zafiyeti öncelikle Rusların çıkarlarına hizmet edecektir. Türkmenler ve Kaçar Devleti arasında böyle bir gergin durum varken üstelik Göktepe Vakası da ortaya çıkınca 1881 yılında Kaçar Devleti ve Çarlık Rusya'sı arasında Ahal Antlaşması yapılmıştır. Bu anlaşma hükümleri gereğince Türkmenlerin bir kısmı kuzeyde Rus hâkimiyetine girerken, güneydeki Türkmenler ise Kaçar Devleti tabiiyetinde kalmaya devam etmişlerdir. İran Türkmenlerinin oturduğu bölgeye Pehleviler Dönemi'nden itibaren "Türkmensahra" adı verilmiştir. Günümüze kadar devam eden ve Türkmenler arsında hâlâ yaygın olarak varlığını gösteren boylar söz konusudur. Genel olarak Türkmenleri boylar şeklinde sınıflandırmak ayrı bir konudur. Fakat Türkmenler boylar şeklinde tasnif edildikleri gibi yaşam tarzı merkezli bir bakış açısı ile "göçebe" ve "yerleşik hayata geçenler" şeklinde de tasnif edilmektedirler. Türkmenlerin göçebe boylarına "Cavdur" veya "Çarva", yerleşik hayata geçenlerine ise "Çomur" denilmektedir.¹²

I. Türkmenlerde Giyim - Kuşam

Türkmenlerde giyim-kuşam farklı malzemelerden yapıldı. Zira dünyanın her yerinde farklı boy ve aşiretlerin giyim kuşamları onların inanç, gelenek ve göreneklerinden ilham almaktadır. İpek, pamuk, keten ve deri (post) Türkmen kıyafet malzemelerinden bazılarıdır. Türkmen kıyafetleri kadın ve erkek olmak üzere ikiye ayrılır. Genelde kadın ve erkek kıyafetleri ipekten yapılır ve bu kıyafetler nar taneleri, nar kabuğu ve diğer çöl bitkileri gibi doğal boyalarla boyanırdı. Türkmenler yaşadıkları bozkır hayat tarzı sebebiyle halk arasında deve, at, koç ve köpek gibi bazı hayvanları değerli görüyorlardı. Bu yüzden onları motifler şeklinde el sanatlarına yansıtıyorlardı. Bazı hayvan ve böcek motiflerinin geleneksel giysilerde kullanılması özellikle çadır alanında o hayvan veya böceğin kötülüğünden korunmak için yapılmaktadır.

---

¹² Amin Goli, *Seyri Der Tarîh-i Siyasi ve İctima'i Türkmenba*, İlim Yayınevi, Tahran 1366, s. 224-225.

En önemli nakışlardan birisi Türkmenler arasında ayrı bir öneme sahip olan ve 9 yapraktan oluşan Gülaydi çiçeğinin motifidir ki Türkmenler arasında 9 mutluluk getiren bir sayıdır. Eskiden vefat eden kişinin cenazesinin bu motifli kumaşla mezara kadar götürüldüğünden bahsedilmektedir. Çocuğu olmayan bir kadının, çocuk sahibi olabilmesi için Gülaydi motifli bir kumaşla gezmesi veya elbisesine bu çiçeğin nakşedilmesi gerekirdi. Savaşa giden askerlerin zaferle dönmeleri adına kıyafetlerine eşleri veya anneleri tarafından bu çiçeğin motifinin dikildiği söylenir.

Türkmen kültüründe diğerk bir önemli figür veya motif ise koç veya boynuzlarıdır. Türkmenler hayvancılıkla uğraştıkları için koç ve boynuzlarına daha çok önem verirlerdi ve onu güç ve üretimin sembolü olarak tanırlardı. Bu sebeple ürettikleri kumaş veya dokudukları halı, kilim ve el sanatları gibi ürünlere bu motifi yansıtıyorlardı. El sanatlarında kumaş ve halı gibi dokuma eserlerde tercih edilen diğerk hayvan motifleri olarak “Kuş Kanatı” (بال پرندة) ve “Ördek nakış”, “Dutar Nakış” “Âlem Nakış” “Möy Nakış” “Teke Nakış”(تکه یکی از ایلات ترکمن) ve “Ömre Nakış” gibi desenlerden bahsedilebilir.

Türkmen kıyafetleri kadın ve erkek olmak üzere ikiye ayrılırken her biri de “Üst Beden Giysileri” ve “Alt Beden Giysileri” olarak da ikiye ayrılırdı.

II. Türkmen Erkeklerin Yöresel Kıyafetleri

Türkmen Erkeklerin kıyafetleri şu başlıklar altında değerlendirilebilir; Üst kıyafetler, şapkalar ve ayakkabılar.

A-Üst Kıyafetler;

a-“Köynek”; Erkeklerde üst kıyafet dediğimiz kısımda, ince kumaştan ve eni yarım metre olarak hazırlanırdı. Yabancı bir yazar, seyahatnamesinde Türkmenlerin elbiseleri hakkında “Türkmen erkeklerin elbiseleri (Köynekləri) uzun ince ve geniş” demektedir. Kumaşların kesilme şekli farklılık arz ederken, kumaşlar ipek veya sıradan kumaştır. Bir bakıma kumaş malzeme kişilerin maddi durumlarına göre değişmektedir. Genellikle yakası olmayarak yuvarlak tarzında kısa yakalarda kullanılırdı. Daha eskilerde düğmelerin yerine ip geçirilerek kullanılıyormuş. Diğer tarzlı bir elbisede ise yakası biraz çapraz yapılı, yakanın ve kolların başlarında çeşitli renkler ve desenlerle el işi süslemeler yer alır. Özellikle çölde seyahat ederken başlarını güneş ışınlarından koruyan ve uyurken yastık yerine kullanılan kuzu derisinden büyük bir şapka takıyorlardı. Köyneklerin üstünde kullanılacak bazı kıyafetler de vardır.

b- “Don”; Türkmenlerin en önemli ve asil kıyafetleri “Don” olarak tanımlanmaktadır. Don genelde sahibinin dizine kadar uzanan ve ipekten yapılan bir kaftandır. Don, renk ve doku tipine göre ikiye ayrılır. Eğer tamamen kırmızı ipekten dikilmiş ise “Kızıl Don” denilmekte, sarı renkli ipekten dikilmiş ve kumaşın dokusu tekdüze değilse yani renkli ve çizgiliyse bu türüne “Karma Don” denilmektedir. Yakalarında işlenmiş iğne oyası motifleri olan bu donların güzelliği ve değerini arttıran “Alaca” iplerden oluşmuş el sanatları vardır. Beline “Guşak” (قوشاق) veya “Terme Şal” adı verilen bir şal kemeri bağlanırdı.

c- “Çäkmen”; Üst kıyafetlerden sayılan diğer bir giyim ise, “Çäkmen” adı verilen ve deve yünü ile yapılan farklı bir kıyafet türüdür. Üst olarak normal ceketten daha uzundur. Çäkmenler model ve yapılış

tarzı olarak ikiye ayrılırlar. İnce ve kaliteli işlenmiş yünlerden yapılan Çäkmen'e "ince Çäkmen" ve sert ve kaba yünlerden yapılan Çäkmen'e "yoğun Çäkmen" denilmektedir.

d- "İçmek"; Soğuk havalarda kullanıla bir erkek giyim malzemesidir. Soğuk havalardan koruyan ve Post'tan yapılan bir üründür. Postların üzeri işlenir ve doğal boylarla renklendirilirdi. En iyi İçmek "Bağana" (باغانا) içmektir ve bir aylık kuzunun derisinden yapılır. Diğer İçmek ise "Silkme" içmeği ki bu beş ve ya altı aylık kuzuların derisinden çokça işlenerek ve doğal boylarla sarı renge yakın bir boya ile yapılır. Diğer bir içmek ise "İş İçmeği" olarak geçer. Bu İçmek genelde iş zamanlarında soğuktan korunmak için kullanılır. Genelde İçmekler koyun ve kuzu postundan yapılmaktadır. İçmeğin kolları dar ve uzun yapılır ancak İçmeğin kendisi dizlerden geçecek kadar uzundur ve genelde düğme yeri yoktur. Bu yüzden şahıs içmeği giyindikten sonra kendisi elleri ile açılmaması için ön kısmını bir birine yetirir ve önünü kapatır. Ama elleri ile başka iş yapmak isterseler, mesela at kullanmak isterseler İçmeğin belindeki kemeri bağlarlar. Günümüzde bu işleri erkekler yaparken daha önceki dönemlerde tabaklama ve dikme işlerini bayanlar yapıyordu. Bir içmeği bitirebilmek için en az 5 ve ya 6 kuzu derisine ihtiyaç vardır. Gerçi bazen dikilecek İçmek için kuzuların büyük ve küçüklüğüne göre 7-8 kuzuda kullanılabilir. Postu hayvanın üzerinden alındıktan sonra deri olacağı tarafı arpa unu, tuz ve ayran koyarak 6-7 gün bekletilir ve bu şekilde güneşin altında bırakarak kurumasını sağlar. Daha sonra toprak ve kerpiç taşla temizleyip nar kabuğu ile birazda kırmızı doğal boya ekleyerek kısa bir süre sonra üstünden su dökülür, bu şekilde bir gün daha bekletilir. Sonra tekrar deriyi ovalayarak yumuşak olmasına sebep olup artık deriyi temizleyerek üzerinde çalışmaya hazır hale getirilir.

e- “Çatal”; Hafif ve ince bir kumaştan yapılan ve genel durumlarda kullanılan elbiselerden kısa olma özelliğine sahiptir. Özellikle Türkmen erkekler düşmanlarına karşı “Alaman” yapmak istedikleri zaman bu elbiseyi kullanırlardı.

f- “Tonban”; Rahat ve geniş bir şekilde genelde pamuktan elde edilen kumaşlarla yapılıyordu. Daha eskilerde uçlarında el sanatı ile bazı dikişler yapılarak güzel desenler yapılmış diye kaynaklarda geçer. Diğeri ise “Culbar” ve ya Şelvar olarak da isimlendirilen bir pantolon şeklinde kullanılan bir giyimdir. Bunları süslemek için ip kullanılarak el işi küçük küçük motifler eklenmiştir.

B-Şapkalar

a- “Telpek”; Türkmenlerin tarih ve geleneklerinde farklı bir öneme sahip olan “Telpek” günümüzde şapka anlamda kullanılmaktadır. Telpekler çeşitlerine ve farklı şekillerine istinaden farklı isimlere sahiptir. Bunlar “Düwme Telpek” “Buhar Telpek” ve “Şypyrma Telpek”tir.

b- “Börük”; İğne ile el işleme yapılan ve çeşitli renk ve desenlere sahip bir tarz şapkadır. Günümüzde Türkmenistan’da çok yaygın bir şekilde kullanılır. Bazı bölgelerde ismi Tahua تاخيا ve ya Tayha تايا olarak da geçmektedir. Türkmen erkekleri kuzu derisinden yapılan iki çeşitli şapka kullanıyorlardı. Bunlardan birisi işlenmiş ve kısa bir şekilde kuzunun tüyünden yapılmaktadır. Biri yarı yuvarlak diğeri ise silindir şeklinde daha uzundur ki geniş tarafı yukarıda olurdu ve üst kısmı genelde kırmızı bir kumaşla dikilir ve kapanır ve neredeyse hemen hemen çoğu siyah renkten yapılırdı. Bu şapkadan Arminyos Vamberi’de eserinde bahsetmektedir.

C-Ayakkabılar

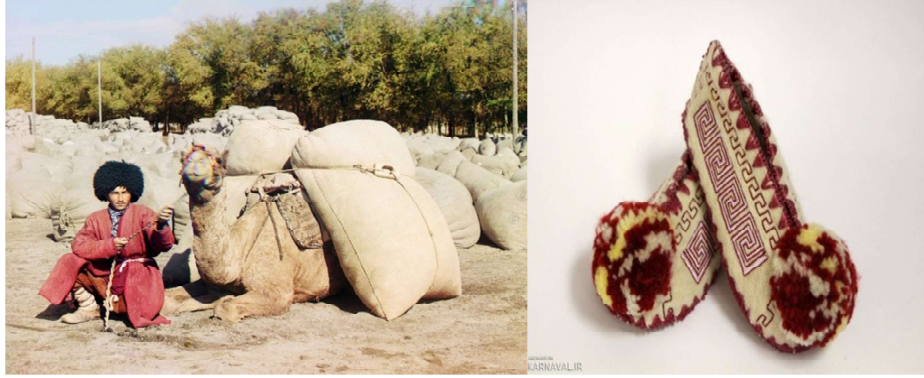
a- “Çekme”; En yaygın olan ayakkabıdır. Deriden yapılan ve biraz

uzun şekilde çizme niteliğinde geçer ki uçları da geriye doğru kalkık şekilde üretilmektedir.

b- “Çarığ” چاریق; Genellikle çobanlar kullanırlar. İneğin derisinden yapılır ve özellikle yumuşak kumlarda sahralarda kullanılan bir ayakkabı tarzıdır.

c- “Doloğ” دولوق; Çarığın altına giyilen, kumaştan yapılan, uzun - ince bir giyim malzemesidir. Çorap hükmünde kullanılır ve dizin alt kısmından topuğa kadar sarılarak kullanılır.

d- “Çepək” - “Yelken”; Genellikle yaz mevsiminde kullanılan ve devenin derisinden yapılan bir ayakkabı türüdür. Bazı kaynaklarda ise Türkmenlerin yazın kullandıkları “Gebri” isimli belki “terliğe” benzer bir ayakkabı da olabilir ki günümüzde tedavülden kalkmıştır.

III. Türkmen Kadınlarının Geleneksel Kıyafetleri

Tarihsel süreç içerisinde Türkmen kadınları ev işlerinde çok sorumluluk ve yükümlülük alan ve aynı zamanda ev içinde de saygı ve hürmet gören kişidir. Örnek olarak Konargöçer hayat tarzını yaşayan Türkmenlerde çadırların kurulması, özellikle ahşap sütunlar kurulduktan sonra çadırın keçe ve diğer kapatılma işleri kadınların görevidir. Türkmenlerin hem erkek hem kadınları aslında çalışkan ve çabalayan bireyler olup giyim ve elbise tarzları sade ve çoğunlukla el sanatıdır. Kadınlar geniş ve uzun, boyun kısmından ayak topuklarına kadar uzanan elbiseler kullanmaktadırlar. Bu elbiseler farklı

renklerde, kırmızı, mavi ve bazen çizgili olmakla birlikte, kumaş olarak ipek, pamuk, keten kullanılmakta ve ailelerin maddi durumlarına göre değişen nitelikte farklı kumaşlardan üretilmektedir. Ekonomik durumları iyi olmayan aileler ise ipten yapılan kumaşlardan kolları uzun ve genelde bel kısmında şal olan sert bir kuşak (kemer) tarzında kullanmaktadırlar. Bu şalların kalitesi de ailenin maddi durumları ve zevklerine göre değişmektedir. Maddi durumları iyi olanlar daha kaliteli kumaşlar kullanırken, maddi durumları iyi olmayanlar keten gibi kumaşları tercih etmektedirler. Bazıları da elbiselerine kemer takmadan uzun elbise şeklinde sade olarak kullanırlardı. Türkmen kadınların elbiseleri kumaşandır. Desen olarak çok değişiktir ve çeşitleri çoktur. Elbiselerin renk ve desenleri yaş ortalaması ile ilgili ve farklı felsefeye aittir.

A-Köynek; Bayanların kullandıkları elbiselere “Köynek” denilmekte ve köynekler genelde ipek kumaştan dikilmektedir. Genellikle kırmızı renkler kullanıldığı için “Kırmızı Köynek” olarak da isimlendirilmektedir. Bu elbiselerin yaka ve kolların manşet kısmında iğne ile el işi süslemesi yapılmaktadır.

B-Çavıt; Türkmen kadınlarının giydiği bir çeşit “üst” elbisesidir. Türkmence de “Çavıt” ve ya “Çabıt” olarak isimlendirilmektedir. Kot tarzında olan ve elbisenin üstünden giyinen bu kıyafetin uzunluğu vücudun bel kısmına kadar inmektedir. Çavıtların kumaşı sert olup genellikle süslenmek için üstüne gümüşten takılar takılır.

C-Şalvar; “Şalvar”, genellikle uzun elbisenin altında aynı kumaştan, yani renk ve deseni de aynı olacak şekilde dikilir ve kullanılırdı. Bayanlarda

kullanılan bu “Şalvarlar” özellikle çok güzel el sanatlarıyla süslenmektedir. Bu “Şalvarlar”ın özelliği, topuğun en üst kısmına kadar devam etmesi ve uç kısmı diğer üst kısımdan çok dar olmasıdır. Gerçi bayanların elbiseleri o kadar uzundur ki bu Şalvarlar pek görünmezler.

D-Çarğad; Vambery eserinde bayanların başlarına aldıkları ve Türkmenlerde “Çarğad” denilen bir başörtüden bahsetmektedir. Bu Çarğadlar dörtken şeklinde ve genellikle elbise kumaşlarına ve renklerine uyum sağlayacak şekilde kullanılmaktadır. Çarğadların uçlarına ise uzun ipek iplerden süslemeler takılır. Bu süslemeye “Pürçük” denilmektedir. Günümüzde de kullanımı devam eden ve bayanların başörtüsü olarak tanımlanan “Çarğad” dörtgen ve uzun şeklinde çeşitli renkleri ve desenleri mevcuttur. Çarğadlar bayanların evden dışarıya çıkarken veya düğün merasimleri gibi zamanlarda dörtgenin tam ortasından katlanarak üçgen şeklinde kullanılırlardı.

E-Diğer Başörtüler; Kadınlarda da erkeklerdeki gibi börük takma geleneği vardır. Bu börükler genelde el sanatı ve iğne işi süslemelerle yapılmaktadır. Börükler yuvarlak ve üstü kısımları düzdür. Aynı zamanda börükler çeşitli tarzlarda gümüşten yapılmış süsleme takılarla süslenir. Başına börük takan kız ve ya bayanlar börüklerin üstüne genelde başörtüsü kullanmazlar. Özellikle düğünlerde bu tarz süslenme usulu daha çok kullanılır. Türkmenler üzerine araştırmalar yapmış olan James Baillie Fraser seyahatnamesinde, Türkmen bayanların başlarında renkli renkli şehzadelere benzer güzel bir börük taktıklarından bahsetmektedir. Türkmen kızlarının nehirlerden su alırken güzel ve canlı renklerle bezenmiş elbiselerinin çok

sevimli bir görüntüsü olduğunu zikretmektedir. Yomut boyu ve ona yakın diğer boylar arasında yaygın olan bir başka başörtüsü daha vardır. Yaygın olan bu başörtüye “Çaşöw” denilmektedir. “Çaşöw”ün çeşitli türleri mevcuttur. “Eriş Çaşöw”, “Çelle Çaşöw”, “Göklen Çaşöw”, “Atlas Çaşöw”, “Ėartma Çaşöw” ve “Çaşöw ÇarĖad”.

Türkmen kadınlarından herhangi biri vefat ettiğinde vefat eden kişiye ait olan ipek Çaşöw cenazenin evden mezara kadar olan yolculuğunda salın üstüne örtülür. Bu geleneğin dayandığı düşünce vefat eden kişinin değerini, önemini vurgulamak yanında Türkmenlerin ipeğe verdiği değeri de ifade etmektedir. Çaşöw, ÇarĖad genelde dörtgen şeklinde ve ipekten olanlara denilmektedir. Başörtüler genelde Türkmenler arasında ikiye ayrılırlar. Biri daha sert ve iğne ile yoğun bir şekilde işlenmiş Körte isimli başörtüdür. Diğeri ise ipekten ince bir şekilde yapılır ve onlara “Gingaç” “ڤينگاچ” denilmektedir. Gingaçlar da ikiye ayrılırlar: Kırmızı Gingaç, Kelleli Gingaç. Günümüzde Türkmenler arasında ÇarĖad veya Yalığ dediğimiz başörtüler de yaygın olarak kullanılmaktadır. Bunlar genellikle çok pahalı olup, çeşitli merasimlere (düğün v.b) giderken kullanılmaktadır.

Sonuç

Her toplumun yaşadığı coğrafya ve tarihsel süreçte biriktirdiği kültürel miras o toplumun yaşam tarzının ve kültürünün şekillenmesinde önemli rol oynar. Kültür olarak ortaya çıkan örf ve adetler genel olarak o toplumun giyim kuşamını da etkilemektedir. Daha eskilerde yarı göçebe hayat tarzını sürdüren bir kısım Türkmenler, geçimlerini hayvancılık üzerinden sağladıkları için ürettikleri ve elde ettikleri ürünlerin kaynağı da bu doğrultudadır. Dikkatli bir şekilde incelediğimizde coğrafya ve doğanın bir toplumun ürettikleri ürünlerin üzerinde ne kadar etkili olabileceğini görebiliyoruz. Mesela Türkmenlerin giyim ve kuşamları için diktikleri elbiselerde kullandıkları kumaşların üretimi için öncelikle ipekçilikle iştigal ettiklerini görmekteyiz. Türkmenler yaygın olarak kullandıkları “Don” ve “Terme Şal” gibi ürünlerin malzemesi olan ipeği de kendileri üretmektedirler. Diğer yandan “Telpek”, “Börk”, “İçmek” ve hatta ayakkabıları için koyun, keçi ve inek derilerinin sıklıkla kullandığını görebiliyoruz. Giyim kuşam üretiminde kullanılan kumaşların üzerinde yer alan motiflerde, genellikle boyların tamgalarını ve özellikle güç ve bereketin simgesi olan “koç boynuzu” motifini sıklıkla görebiliyoruz. Günümüzde eski usuller kullanılarak yapılan el sanatları, özellikle el dikişleri ile yapılan işler ve ürünler gittikçe azalmaktadır. Bir toplum kendi kültürünü ve geleneklerini sürdürebilmek için var olan değerlerinin kıymetini bilmeli ve o değerleri korumalı. Maddiyattan çok gelecek nesillere bırakılacak en önemli şey bir toplumun örf ve adetleridir.

Kaynakça:

Aydoğmuşoğlu, Cihat, “Şah Abbas (1587-1629) Devrinde İran'da Sosyal ve Kültürel Hayat”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. XI/2, İzmir 2011.

Goli, Amin, *Seyri Der Tarib-i Siyasi ve İctima'i Türkmenba*, İlim Yayınevi, Tahran 1366.

Kara, Mehmet, “Hazar Ötesi Türkmenleri ve Türkmenistan” *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 14, Ankara, Güz 2002.

Keleş, Erdoğan, “Rusya’nın Sıcak Denize İnme Politikası (Alman Deniz Yüzbaşısı Stenzel’e Göre), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, S. 46, Ankara 2009.

Lambton, Ann, *Seyri Der Tarih-i İran Bad Az İslam*, Çev: Yakup Ajand, Emir Kebir Yayınevi, Tahran 1372.

Soofizadeh, Abdolvahid, “İran Meşrutiyet Döneminde İran Türkmenlerinin Genel Durumu”, *Tarih ve Günümüzde Ortadoğu’da Türkmenler (Irak-İran-Suriye)*, Uluslararası Sempozyumu, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik 2016.

Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarih- Boy- Teşkilat- Destanları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1972.

Şemim, Ali Aşgar, *İran Der Devre-i Saltanat-ı Kacar*, Tahran 1375.

Vambery, Arminius, *Seyahete Dervîşi Droğın der Hanat-ı Asiyayi Miyane*, Çev: Feth Ali Hacı Nuriyan, İntişarat-ı İlmi Ferhengi, Tahran 1370.